

Araştırma Makalesi

“Edebiyat-ı Sahiha” Bağlamında *Tercüman-ı Hakikat* Gazetesinde Şiir Eleştirisi*

Criticism of Poetry in Tercüman-ı Hakikat Newspaper in the Context of “Edebiyat-ı Sahiha”

Taner TUNÇ¹

¹ Dr. Öğretim Üyesi, Afyon Kocatepe Üniversitesi, Türk Dili ve Edebiyatı Bölümü, tanertunc@aku.edu.tr

Öz: Tanzimat döneminde, şiirde yenilikçi yaklaşımlar geliştirmeye çalışan yazar ve şairler, düşüncelerine alan açmak ve yeni bir anlayış tesis etmek amacıyla eleştirilerini öncelikli olarak Divan şiirine yöneltmişlerdir. Bu bağlamda, Şinasi'nin geliştirdiği yenilikçi bakış açısı, Tanzimat dönemi yazarlarına yol gösterici olmuş ve eleştirilerde toplumcu bir perspektifin öne çıktığı gözlemlenmiştir. Özellikle Namık Kemal tarafından sıklıkla vurgulanan şiirin “hakikat”le ilişkisi, “tabiat” ve “ahlak”a uygunluğu, “hikmet” barındırması ve anlam bütünlüğüne dair düşünceler, yazarın “edebiyat-ı sahiha” olarak tanımladığı anlayışın ortaya çıkmasını sağlamıştır. 27 Haziran 1878’de Ahmet Mithat Efendi yönetiminde yayımlanan *Tercüman-ı Hakikat*, edebiyat ortamına büyük bir canlılık kazandırmış, sayfalarında çeşitli edebi türlerin örnekleri ve eleştirileri yer almıştır. Gazetede Ahmet Mithat’ın yön verdiği bu yaklaşım üzerinden Namık Kemal’in “edebiyat-ı sahiha” anlayışına uygun olarak Divan şiirinin bazı unsurlarına eleştiriler getirilmiştir. Eleştirilerin merkezinde Mesud-ı Harabatî müstearıyla dikkat çeken, *Tercüman-ı Hakikat*’in edebiyat kısmını 1883-1885 yılları arasında yöneterek gazeteye büyük hareketlilik getiren Muallim Naci bulunmaktadır. Bu çalışmada “edebiyat-ı sahiha” anlayışının ortaya çıkışına değinildikten sonra *Tercüman-ı Hakikat* gazetesinde nasıl işlendiği üzerinde durulacaktır. “Edebiyat-ı sahiha” temelinde ortaya çıkan yenilikçi anlayışın devamlılığında gazetenin etkisi ortaya konmaya çalışılacak ve bu bağlamda dönem edebiyatına etkisi vurgulanacaktır.

Anahtar Kelimeler: *Tercüman Hakikat*, Edebiyat-ı Sahiha, Eleştiri, Şiir.

Abstract: During the Tanzimat period, writers and poets who sought to develop innovative approaches in poetry primarily directed their critiques at Divan poetry in order to create space for their ideas and establish a new understanding. In this context, the innovative perspective introduced by Şinasi served as a guiding influence for Tanzimat-era writers, and it was observed that a socially-oriented perspective came to the forefront in these critiques. Especially the thoughts that Namık Kemal frequently emphasized about poetry's relationship with “truth”, its suitability to “nature” and “morality”, its inclusion of “wisdom” and the necessity of thematic consistency laid the foundation of the concept he called “edebiyat-ı sahiha”. *Tercüman-ı Hakikat*, published on June 27, 1878 under the management of Ahmet Mithat Efendi, brought great liveliness to the literary environment, and its pages included examples and criticisms of various literary genres. In the newspaper, based on the approach guided by Ahmet Mithat, certain elements of Divan poetry were criticized in accordance with Namık Kemal’s understanding of “edebiyat-ı sahiha”. At the center of the criticisms is Muallim Naci, who attracted attention with his pen name and brought great dynamism to the newspaper by managing the literary section of *Tercüman-ı Hakikat* between 1883 and 1885. In this study, after mentioning the emergence of the concept of “edebiyat-ı sahiha”, how it was processed in the *Tercüman-ı Hakikat* newspaper will be emphasized. The newspaper's impact on the continuity of the innovative understanding that emerged on the basis of “edebiyat-ı sahiha” will be attempted to be revealed, and in this context, its impact on the literature of the period will be emphasized.

Keywords: *Tercüman Hakikat*, Edebiyat-ı Sahiha, Criticism, Poetry.

Atıf: Tunç, T. (2025). “Edebiyat-ı Sahiha Bağlamında *Tercüman-ı Hakikat* Gazetesinde Şiir Eleştirisi”. *Edebî Eleştiri Dergisi*, 9(1): 137-154.

DOI: 10.31465/eeder.1595636

Geliş/Received: 03.12.2024

Kabul/Accepted: 11.03.2025

Yayın/Published: 23.03.2025

* Bu makale, “Tercüman-ı Hakikat Gazetesi ve Türk Edebiyatı (1878-1896)” başlıklı doktora tezinden üretilmiştir.

Giriş: “Edebiyat-ı Sahiha” Anlayışı ve Ortaya Çıkışı

19. yüzyıla kadar güçlü bir gelenek oluşturan Divan şiiri, bu dönemde pek çok eleştiriyile karşılaşmış ve Tanzimat sonrası şiirimizin şekillenmesinde bu eleştiriler¹ etkili olmuştur. Yenileşme dönemi yazar ve şairleri, kendilerine alan açma düşüncesiyle bir taraftan olumsuz bakışla geleneği aşmayı ve yıkmayı amaçlamalarına rağmen diğer taraftan yenilikçi fikirlerini geleneği zemin addederek kurmaya çalışmışlardır. Tanzimat döneminde birçok edebî yeniliğe öncülük eden Şinasi'nin *Fatin Tezkiresi*'nin ikinci baskısında yaptığı tasarruflar, edebiyat ve tenkit tarihimizde dil ve ifade bakımından yeni bir anlayışın temellerini atan önemli bir dönüştürdür (Akün, 1961: 77). Şinasi'nin eski nesir diline karşı takındığı bu “yenilikçi” tavır, özellikle *Tercüman-ı Ahval* ve *Tasvir-i Efkâr* gazetelerinde halkın anlayabileceği bir dilin inşasında kuvvet kazanmıştır. Halkın yararına olacak konuları içeren bir gazete kurmayı amaçlayan Şinasi, *Tercüman-ı Ahval*'de “umum halkın kolaylıkla anlayacağı mertebede işbu gazeteyi kaleme almanın” gerekliliğini dile getirmiştir (9 Teşrinievvel 1277, nr.1). *Tasvir-i Efkâr*'ın mukaddimesinde de “bir hâl-i medeniyette bulunan halk ise kendi menafinin husulü hakkında ne suretle sarf-ı zihin eylediği tercüman-ı efkârı olan gazeteleri lisanından malum olur” diyerek dilin halk tarafından anlaşılabilirliğine dikkat çekmiştir (15 Haziran 1278, nr.1). Şiir dilinde de benzer bir anlayışla geleneğin hayal sistemini reddederek sade bir dil aramış, “fıkrın kendisiyle yetinen bir şiir dili”ni inşa etmeye çalışmıştır (Tanpınar, 2018: 199). Şinasi'nin yol açıcı adımlarından güç kazanan yenilikçi tavır, sonrasında divan edebiyatına yönelik eleştirilerin ivme kazanmasına zemin hazırlamış ve bu sayede yenilikçi yazarların bir edebi refleks olarak etrafında kümelenedikleri “edebiyat-ı sahiha” programını² ortaya çıkarmıştır.

Şinasi'nin yol açıcılığından sonra “edebiyat-ı sahiha” fikrinin sınırlarını ve kurallarını belirginleştirerek çerçevesini çizmek ve ona bir anlamda program hüviyeti kazandırmak Namık Kemal'le gerçekleşmiştir. Bir beyanname özelliği taşıyan “Lisan-ı Osmanî'nin Edebiyatı Hakkında Bazı Mülâhazatı Şamildir” makalesinde edebiyatımızda yeniliklerin nasıl olması gerektiğinin altını çizmiş ve söz konusu anlayışın temel niteliklerini belirlemiştir. Edebiyatı “hakikat”, “tabiat”a uygunluk ve “tezhib-i ahlak” noktalarından ele alan yazar, manzumelerimizin “mübalâgât-ı riâyâkârane ve meşreb-i kalenderaneden ibaret” olduğunu bu sebeple “fesad-ı ahlak”a sebep olduğunu belirtir. Ayrıca dilin anlaşılması gerektiğini ifade ederek anlamın “sanat ve ziynet” göstermek için feda edilmemesi gerektiğini vurgulamıştır (Enginün ve Kerman, 2011: 127-135). Namık Kemal, *Şark Mecmuası*'nda yayımlanan “Mukaddime-i Celal” başlıklı yazısında ise Divan şiirinin hayal dünyasına ve güzellik anlayışına yönelik eleştirilerde bulunur (Enginün ve Kerman, 2011: 145). “Edebiyat-ı sahiha” tabirini yeni edebiyatı tanımlamak için kullanan yazar, benzer düşüncelerini *Bahar-ı Daniş* mukaddimesi, *İrfan Paşa'ya Mektup*, *Tahrir-i Harabat*, *Takib ve Talim-i Edebiyat Üzerine Risale* gibi tenkidi mahiyetteki eserlerinde de dile getirmiştir (Akün, 2006: 374). Tanpınar'a göre zayıf tarafları hemen görülecek bu tenkidi eserlerinin altından “eskiyi yıkmaya çalışan kasma seslerini duymamak” mümkün değildir (Tanpınar, 2007: 77). Namık Kemal, söz konusu yazıları ve eserleri ile “edebiyat-ı sahiha” programını kurmakla kalmaz ayrıca “hâkim edebiyat anlayışının “edebiyat-ı sahiha” çerçevesinde işlerlik kazanması için de bu yeni edebiyatı uygulamaya koyacak taraflar yaratma” çalışır (Tuğcu, 2013: 95). Yazarın “Lisan-ı Osmanî'nin

¹Divan edebiyatına yönelik tenkitlerin ortak noktaları hakkında ayrıntılı bilgi için bk. (Okay, 2011: 102-107).

² Emine Tuğcu, ilgili çalışmasında Namık Kemal ve arkadaşlarının geleneğin tanzimi için inşa etmeye çalıştıkları edebiyatın “edebiyat-ı sahiha” ile kavramsallaştırılabileceğini ve bir program hüviyeti taşıdığını belirtmiştir (Tuğcu: 2013: 79, 84-89).

Edebiyatı Hakkında Bazı Mülahazatı Şamildir” makalesinde dile getirdiği klasik Arap belagati yerine Osmanlı diline uygun bir belagat ihtiyacını Rezaizade Ekrem *Talim-i Edebiyat* isimli eseriyle karşılamış, bu eseriyle programın edebi-estetik açıdan teorisini sistemli hale getirmiştir (Tuğcu, 2013: 95-100). Bunun yanı sıra N. Kemal, “edebiyat-ı sahiha”nın ilerlemesini sağlamak ve etki sahasını genişletmek için uygulamada Abdülhak Hamid’e ihtiyaç duymuş, şiirde onu adeta bir “model” olarak sunmuştur (Tuğcu, 2013: 110).

Şinasi ve Namık Kemal’in öncülüğünde başlayan, “edebiyat-ı sahiha” anlayışının etkisiyle Divan şiirine eleştiriler yöneltilmeye devam edilmiştir. Bu doğrultuda, Ziya Paşa da “Şiir ve İnşa” başlıklı yazısıyla Divan şiirine dair görüşlerini dile getiren bir başka önemli isim olarak karşımıza çıkar. Ziya Paşa, meseleyi Osmanlılık ideolojisi ekseninde ele alarak yazısında “Osmanlıların şiiri nedir?” sorusuna yanıt arar. Arap ve Fars şiirlerini düşünce, dil ve anlam bakımından taklit ettikleri için Divan şiirinin bu özelliği taşımadığını ifade eder. Yazara göre Osmanlı şiiri “şairlerin nâ-mevzun diye beğenmedikleri avam şarkıları ve taşralarda ve çöğür şairleri arasında deyiş ve üçleme ve kayabaşı tabir olunan nazımlardır” (Enginün ve Kerman, 2011: 168-172). Makaledeki sorusuna cevap olarak Halk şiirini veren, ortaya koyduğu fikirler ile edebiyat-ı sahiha anlayışı içerisinde kendisine yer bulan Ziya Paşa, *Harabat* isimli eseriyle Namık Kemal’in eleştirilerine maruz kalmıştır. Bununla birlikte Tuğcu, aslında Ziya Paşa’nın *Harabat*’la “ edebiyat-ı sahiha programının pek de uzağına düşmediğini” belirtir. Namık Kemal’in *Harabat* yazarına itirazlarını “edebiyat içi bir sorundan ziyade, birlikte yürüttükleri siyasi davanın Ziya Paşa tarafından terkedilmiş olmasından ileri” geldiğini ifade etmiştir (2013: 117).

1. *Tercüman-ı Hakikat* Gazetesi ve “Edebiyat-ı Sahiha”

Tercüman-ı Hakikat, Osmanlı-Türk basınının Tanzimat döneminde en etkili süreli yayınlarından biri olarak 27 Haziran 1878 tarihinde Ahmet Mithat Efendi yönetiminde yayımlanmaya başlamış, Şinasi ile başlayan ve halkı eğitmeyi hedefleyen gazeteciliğin bir devamı olarak geniş kitlelere bilgiyi ve kültürü halkın anlayabileceği bir şekilde yaymayı amaçlamıştır. Bu gazete, zaman içerisinde bir mektep özelliği kazanmış, toplumun eğitilmesinde ve bilinçlendirilmesinde önemli bir işleve sahip olmuştur. *Tercüman-ı Hakikat*’in “mukaddime” kısmında, gazetenin kuruluş ve yayın amacının adından da anlaşıldığı ifade edilmiş, diğer yayınlardan farkı ve kendine özgü misyonu vurgulanmıştır:

“Şimdiye kadar Tercüman namıyla birkaç gazete olması ve biri Osmanlı ve diğeri Ermeni harufuyla *Tercüman-ı Şark* ve *Tercüman-ı Efkâr* ser levhaları altında iki gazetenin elyevm neşr edilmekte bulunması bizim de tercüme cihetinde onlara müşabehe-i lafziyemizi men edemez. Her müsemma kendi isminden istifham olunan manaya mutabık olacak ise *Tercüman-ı Şark* ahval-ı Şarkı ve *Tercüman-ı Efkâr* dahi fikirleri tercüme ile iştigal eylediği arada gazetemiz dahi tercüme-i hakayıki iştigal eyler.” (İmzasız, 27 Haziran 1878, nr.1).

Bu ifadelerle gazete, isminin diğer “Tercüman” adıyla yayımlanan gazetelerle karışmaması gerektiğini belirtir. *Tercüman-ı Şark*’ın Doğu’ya ait durumlarla, *Tercüman-ı Efkâr*’ın ise fikirlerin tercümesiyle ilgilendiği belirtilirken, *Tercüman-ı Hakikat*’in de hakikatlerin tercümesiyle meşgul olacağı vurgulanır. Bu söylem, gazetenin amacının toplumda gerçekleri yansıtmak ve halkı bilgilendirmek olduğunun altını çizmenin yanı sıra kavram olarak da “edebiyat-ı sahiha” ile yakın ilişkisini hemen başlangıçta ortaya koyar. *Tercüman-ı Hakikat*, toplumcu bir perspektifle “hakikat”i halka anlatma misyonu güden bir gazete olarak edebiyatta da bu anlayışı benimser ve yaygınlaştırır. Gazete, sayfalarında yer alan edebî türlerin “ahlak”, “edeb”, “hikmet” ve “hakikat” gibi değerlere uygun olmasını öncelikli bir prensip olarak

benimser. Bu çerçevede, gazetede geleneğe yönelik şiir eleştirisinin merkezinde söz konusu değerlere uygunluk arayışı dikkat çeker ve bu eleştiriler, “edebiyat-ı sahiha” anlayışının temel ilkeleriyle örtüşür.

Başlangıçta daha çok bir haber gazetesi formuyla karşımıza çıkan *Tercüman-ı Hakikat*’te edebiyata ve özelde şiire ilginin artması özellikle Muallim Naci’nin katkılarıyla gerçekleşmiş, gazete şiir türünde önemli bir canlılık kazanmıştır. 1882-1885 yılları arasındaki bu dönem, “Muallim Naci Dönemi” olarak tanımlanmış (Tunç, 2020: 30) ve Halit Ziya’nın ifadesiyle gazete adeta “müsaare mahşeri”ne dönüşmüştür (Uşaklıgil, 2017: 110). Bu süreçte, *Tercüman-ı Hakikat* matbaasından bütün edebiyat âlemine “Muallim Naci’nin nefesi” hâkim olmuştur (2017: 162). Çalışmaya konu olan edebi hareketlilik ve şiir eleştirisi de büyük çoğunlukla bahsedilen yıllar arasında karşımıza çıkmaktadır. Bu bağlamda genel hatları belirtilen “edebiyat-ı sahiha” anlayışının gazeteye Muallim Naci merkeze alınarak iki dönem üzerinden yansıdığı görülmektedir. Muallim Naci döneminde şairin “Mesud-ı Harabatî” müstearı ile ortaya koyduğu ve “harabatilik” olarak adlandırılan hareket, geleneksel şiirin rindane ve âşıkane üslubunu devam ettiren bir yaklaşım olarak dönemin eleştirilerinin merkezinde yer almıştır. Burada “edebiyat-ı sahiha” anlayışının dışına çıkılan metinlere yönelik olumsuzlayıcı bir üslup kullanılmış ve yazıların merkezinde Ahmet Mithat ve Muallim Naci yer almıştır. Muallim Naci’nin gazeteden ayrılmasından ve eleştirilerin yönü ve niteliği belirlendikten sonra gazetenin beklentilerine cevap veren metinlere yönelik olumlu bir üslubun kullanıldığı yazılar dikkat çekmiştir. Bu meselede imzalı ve imzasız pek çok yazara rastlanmakla birlikte *Tercüman-ı Hakikat*’te “edebiyat-ı sahiha” anlayışına ilişkin yönlendirici ve belirleyici nitelikte yazılar daha çok Ahmet Mithat tarafından yazılmıştır.

1.1. Muallim Naci Dönemi

Muallim Naci’nin gazetede dikkat çekmeye başladığı ve hemen sonrasında gazetenin edebiyat kısmını yönettiği dönem içerisinde Nefi üzerinden Divan şiirine dair eleştiri niteliğindeki ilk yazı, “Bir Genç” imzasıyla gönderilmiştir. Kıraathanede geçen bir muhaverenin anlatıldığı yazıda Ahmet Hamdi Efendi’nin gazetenin 1421. sayısında yayımlanan “olur” redifli şiirinde bulunan “selaset-i tab’ ve fesahat-ı güftar”ın Nefi’de olmadığı belirtilmiştir. Bunun üzerine orada bulunan “Sakallı Efendi”nin söz konusu şiir hakkındaki düşünceleri, “edebiyat-ı sahiha” anlayışının temel ilkelerini taşıması bakımından önemlidir. Bu zat, Nefi’nin edebî kudretini “edebiyat-ı sahiha” bakımından neredeyse tamamen inkâr eder. Belagat bakımından Nefi’nin şiirinin eksik olduğunu ve bu sebeple “telli duvaklı süslü Arap cariyelerine” benzediğini ifade etmiş, sonrasında Ahmet Hamdi’nin şiirini belagat ve fesahat bakımından değerlendirmeye girişmiştir. Şairin “Taraf-ı çemende naz ile kıldıkça sen hıram/Kaddin medar-ı gayret-i serv-i cenan olur” beyitini “Biz hâlâ gulyabani rivayati mı dinleyeceğiz” diyerek eleştirmiş, “Meşhudum olsa her ne zaman nahl-i kametin/Cûlar gibi ayağına eşkim revan olur” beyitinde ise “tabiat ve hakikate zerre kadar mukarenet tasavvur” olunmayacağını belirtmiştir. Şiirdeki bazı beyitlerin “tahayyülat-ı hakikiye”ye uygun olmadığını açıklayan bu kişi, fesahata dair şiirdeki hataları göstermiştir. Makalenin sonunda yazıyı gönderen genç, “Sakallı Efendi”ye edebiyatın gelişmesine engel olan sebebin nasıl ortadan kalkacağını sorar:

“‘Edebiyatımızı layık olduğu kemalden men eden sebep-i mebhusun def’i çaresi nedir?’ O Efendi dedi ki ‘Ne olacak! Gazetenin edebiyat mümeyyizi bu yoldaki âsârı kabul ve muahezatta kaide-i müsavata riayetle her esere bir nazarla bakarsa tenkidi yalnız elfaza hasr etmeyip manaya da tamim ederse yakın zamanda edebiyatımız mertebe-i kemalini elbette bulur’.” (17 Mart 1883, nr. 1430).

Bu yazıya “Bir Orta Yaşlı” (19 Mart 1883, nr. 1431) imzasıyla Nefî’nin şiirine yönelik bir savunma yapılmasının ardından konunun tartışmaya dönüşmesini engellemek için, gazetenin edebiyat kısmını yöneten Muallim Naci, imzasız bir yazı kaleme almıştır. Burada Naci, Nefî’nin eserlerinin edebi değerinin ortada olduğunu vurgulamış ve “fasih ve belîğ” sözün kime ait olduğuna bakılmaksızın takdir edilmesi gerektiğini belirtmiştir. Naci’nin bu yaklaşımı ve aşağıdaki ifadeleri, onun edebi geleneğe dair yaklaşımını göstermesi bakımından önemlidir:

“Eslafın âsâr-ı edebîyesine de bu nokta-ı nazardan bakıp işe yarayanlarını almalı, yaramayanlarını bırakmalıdır. Âsâr-ı eslafa her cihetçe faik eserler meydana konulmalı ve hakikaten bir devr-i cedid-i edebî içinde bulunduğumuz isbat edilmelidir. Yoksa Nefî’yi tahkir etmek tarz-ı cedid-i edebî erbabına şan vermez. Fakat müşarünileyhin iyi kötü yazmış olduğu şeyleri doğruca okuyamaz iken hakkında lisan-ı tezyif kullanmak mucib-i şeyn olur.” (23 Mart 1883, nr. 1435).

Bu meselenin yaratmış olduğu etki ile gazetede yayımlanan imzasız bir yazıda fikirlerin gül, bülbül, saki ve mül etrafında düzenlendiği dönemin artık sona erdiği belirtilmiştir. Buna karşın, *Tercüman-ı Hakikat*’te yayımlanan şiirlerin büyük bir kısmı hâlâ bu temalar etrafında şekillenmektedir. Yazıda, “erbab-ı mütalaa”nın bu “köhne” mazmunlardan sıkıldığı vurgulanmış ve halkın faydalanabileceği eserlerin tercih edilmesi gerektiği ifade edilmiştir:

“O mezanini mutazammın kütüphaneler dolusu divanlar matruh-ı nazar-ı ikbal ve tabiat-ı beşeriye mail-i teceddüt ve terakki olduğu cihetle mesâmi’-i erbab-ı mütalaa köhne mezanini istima’dan duçar-ı kelâl iken heveskârân-ı nazmın hâlâ muğbece ve meyhane ve şem u pervaneden bahs ile tanzim-i eşâr eylemeleri mucib-i teessüf değil midir? Kendileri böyle habîde mazmunların zürûf-ı elfazını tebdil ile beyhude itâb-ı fikr etmekten ise herkesin teyakkuz ve intihabını mucip ve fezail-i ahlakî câmi kelimat-ı hikemiye-i şark ve garbı ve bazı hikâyât-ı edebîyeyi silk-i nazma çekip de kelim-ı mevzunun nüfûsa olan tesir-i bedii hasebiyle istifade-i umumîyeye hizmet etseler daha racih değil midir?” (27 Mart 1883, nr.1438).

Bu yazının hemen altında yer alan “Tercüman-ı Hakikat” başlıklı gazetenin cevabında, başlangıçta tarafsız denebilecek bir yaklaşımla, mizacına göre kiminin “âşıkane”, kiminin “hâkimane” eserleri tercih ettiği ifade edilmiştir. Her türlü edebî eserin görüldüğü *Tercüman-ı Hakikat*, farklı anlayışı yansıtan örnekleri yayımlayarak kalem sahiplerine imkân sağlamış ve edebiyatta ilerlemenin bu anlayışla mümkün olabileceğini dile getirmiştir:

“Erbab-ı kalemden her biri tabiat ve iktidarına göre bir eser yazıp gönderiyor. Tercüman da hizmet-i neşri ifa ediyor. Bir mecmua-ı rengarenk-i edebî haline giriyor. Bu suretle hem ashab-ı âsârın şevki artıyor hem de kariin-i kiram heveskârân-ı edebînin takım takım nümune-i istidadlarını görerek memnun oluyorlar. Bu devam elbette terakkiyi iltizam eder. Çok zaman geçmez ki Tercüman daha güzel eserler neşr etmeye başlar. Erbab-ı mütalaa da daha ziyade memnun olurlar.”

İmzasız olarak gazetede yayımlanan bir gazel (3 Teşrinievvel 1883, nr. 1599) üzerine Muallim Naci’nin yaptığı değerlendirme, yalnızca âşık tipi üzerinden Divan şiirindeki aşk ilişkisine yönelik bir eleştiri taşımaz aynı zamanda şairin edebiyata bakış açısında kendisini konumlandığı yere dair de önemli ipuçları içerir. Ayrıca bu açıklamalar şairin “edebiyat-ı sahiha” anlayışının uzağında olmadığını da göstermektedir. Değerlendirmede sevdiğinin “cenab-ı merhameti” için âşığın kendisini dilenci yerine koyması eleştirilmiştir. Birtakım şairlerin kendilerini “kûy-ı cânânda” bir “geda” yahut “kapıda bir kemik parçası intizarında bulunur kelb” şeklinde göstermeleri “çirkin” görülmüş ve reddedilmiştir. Naci, kendisine gazel gönderen bir kişinin şiirine yönelik de benzer bir eleştiride bulunmuştur. Yazıda bu şiirde geçen “Kûyunda gezer sâil-i bî-berk u nevayım/Hem-bezm olabilsem seg-i kûyunla şerefdir” beytine yer vermiş ve “müstekreh” bir dilenci şeklinde sevgilinin köyünde sürünme fikrinin “tasavvurat-ı şairane”den sayılamayacağını söyleyerek söz konusu anlayışı eleştirmiştir. Fuzuli ve Molla

Cami gibi eski şairlerin de bu tarz hayallere şiirlerinde yer verdiklerini örneklerle ortaya koyan yazara göre bunlar takdir ve taklide layık şeyler değildir. Edebiyatımızın ilerlemesi için içinde güzel fikirler ve hikmet barındıran eserlerin örnek alınmasını önerir:

“Terakki-i edebimizin husulünü Arap, Acem, Frenk âsâr-ı edebiyesinden iktibas edeceğimiz efkâr-ı makbule ile edebiyat-ı kavmiyemize bir hüsn-i imtizaç vermeye vâbeste görürüm. Bunlardan cûya-yı nefâis olan nazar-ı istifademize tesadûf edecek her güzel fikri almalıyız, her çirkin fikri terk etmeliyiz. Muvafık-ı hikmet ve şairiyet olmayan bir fikri –velev sahibi bir büyük olsun- kabul ve taklide ne mecburiyetimiz olabilir? Mesela İran şairleri zülf-i hûbanı yılana benzetirler diye niçin biz de benzetelim?” (4 Teşrinisani 1883, nr. 1623).

Muallim Naci, gazetede kullandığı farklı müstear isimlerden biri olan “Andelib” imzalı yazısında bülbül unsuru üzerinden Divan şiirinin statik ve tabiata uygun olmayan yapısına eleştiri getirir. Bu yazıda, şairlerin kendisini sürekli gül mazmunuyla ilişkilendirmelerinden yakınan bülbül, tabiatın pek çok “âsâr-ı bedîası” varken yalnızca gül ve bülbülün ele alınmaması gerektiğini vurgulamıştır. Ayrıca, Frenk şairlerinin bülbülden bahsettiklerinde onu hemen gül ile eşleştirmediklerini ve bu sayede tabiiyetten de uzaklaşmadıklarını dile getirmiştir. Bülbülü konuşturarak fikirlerini açıklayan yazarın şairlere bülbülün akla ve tabiata uygun şekilde kullanılmasına yönelik yaptığı rica, “edebiyat-ı sahiha” temelinde mazmunların geleneksel şekilde kullanılmasına karşı bir eleştiri içermektedir (9 Kânunusani 1884, nr. 1679).

Tercüman-ı Hakikat, başlangıçta farklı anlayıştaki şiirlere yer vererek edebî çeşitliliği teşvik etse de zamanla “Mesud-ı Harabatî” etrafında şekillenen âşıkane ve rindane şiirlerin çoğalmasıyla bu türlere yönelik eleştiriler artmıştır. Gazetede, “edebiyat-ı sahiha” anlayışına dair düşünceler ve eleştiriler daha çok bu müstear isim etrafında yoğunlaşmıştır. “Harputlu Hayri” imzasıyla yayımlanan şiir, söz konusu anlayış temelinde kaleme alınmış bir tenkit niteliği taşır. Şiirde “bâde” içmenin ömrü “harap” edişi, bu şekilde gençlik üzerindeki olumsuz tesiri anlatılır (29 Eylül 1884, nr. 1889). Gazetede bir şiir üzerine daha önce özel başlık altında değerlendirme yapmayan Ahmet Mithat, bade, mey, pîr gibi unsurları içeren şiir anlayışına bir karşı çıkış olarak “edebiyat-ı sahiha” anlayışının açık bir şekilde ifade edildiği “Tahsin” başlıklı bir yazı yayımlar³, şiiri ve şairi takdir eder. Gençlik yıllarında şiirle ilgilenen ve şiir de kaleme alan Ahmet Mithat, ilerleyen dönemlerde bu ilgisinden vazgeçmiştir. Muallim Naci ile mektuplaşmalarında bu durumu açıklayan yazar, yaptığı araştırmalar sonucunda şiirde asıl önemli olanın “mana” ve “hikmet” olduğunu fark etmiş, ancak gelenekte bu niteliğe sahip şiirlerin bulunmadığını görünce şiirden uzaklaşmış ve şiir hevesini kalbinden atmıştır (2011: 33-34). Bu bağlamda “Tahsin” başlıklı yazıda Ahmet Mithat’a göre söz konusu şiir, “lisan-ı hikmet”le söylenmiş ve sair şuaranın aksine “bade” sebep olduğu olumsuz durumlar dikkate alınarak hakîmâne ve hakikate uygun şekilde anlatılmıştır (29 Eylül 1884, nr. 1889).

Gazetede “Berkî” imzasıyla yayımlanan yazıda, özellikle “harabatilik” düşüncesi etrafında Divan şiirinin bazı yönlerine dair Ahmet Mithat’ın yukarıdaki eleştirisini destekleyen ifadeler yer almaktadır. Yazıda, uzun süredir gazeteye bir şey göndermediğini belirten Berkî, bunu “âlem-i âbda bir şevk-i rindane ile kazandığım derd-i humardır” diyerek gerekçelendirir. Bu duruma sebep olarak “pîr-i mugan”ın kendisine müracaat eden “dilhestegânın gösterdikleri hahişe dayanamayıp lüzumundan fazla şarap” vermesini gösterir. Tecrübe sahibi kişilerin “âlem-i abın zevki humarına değmez” sözünü dikkate alarak “harabat” a gidilmemesi gerektiğini belirten yazarın “meyhane”, “rind”e yönelik ifadeleri dikkat çekicidir:

³Ahmet Mithat’ın edebiyat yazıları yeni harflere aktarılmıştır. Bk. (Ahmet Mithat Efendi, 2016), (Ahmet Mithat Efendi, 2018).

Meyhane nedir? Bir dar-ı idbar! Rind kimdir! Şuuru kalmamış bir sarhoş. Bunu kime anlatırsın. Herkes muhabbet namına o dar-ı idbara koşar. Hatta ben bu hakikati bilip dururken harabata devamım garip değil mi? Bu günlerde eser gönderemeyişime sebep sarhoşluk âleminden çıkıp da aklımı başıma alamayışımdır (3 Kânunuevvel 1884, nr. 1940).

Bu yazının altına eklediği “*Tercüman-ı Hakikat*” başlıklı kısa değerlendirmesinde M. Naci, Berkî’nin “harabat”, “pir-i mugan”, “saki” ve “sagar” hakkındaki eleştirilerini desteklemiştir. Şarabın bezginlik yaratacağını dile getirerek Berkî’ye zamanını “hikmet” barındıran eserler üretmek için kullanmasını önermiştir.

Tercüman-ı Hakikat gazetesine “Arabistan’da Sakin Birisi” imzasıyla gönderilen sorular ve Ahmet Mithat’ın bu sorulara verdiği yanıtlar, çeşitli unsurlarıyla Divan şiiri geleneğini sürdüren şiirlerin içeriklerine yönelik benzer eleştirileri devam ettirmektedir. Gazetenin abonesi olduğunu belirten bu kişi, Muallim Naci, Mesud-ı Harabatî, Şeyh Vasfi ve Feyzi Efendi gibi şairlerin birçok şiirinde “mey, mahbup, saki, sagar” gibi unsurların öne çıktığını dile getirmiş ve Şeyh Vasfi’nin hiçbir beytinin “meyhane”, “mestane” ve “şarapsız” olmadığını vurgulamıştır. Bu kişiye göre özellikle Feyzi Efendi ve Şeyh Vasfi’nin şiirleri, halkı adeta sarhoşluğa ve “mahbup dostluğa” yönlendirmektedir. Eski İran şairlerinin eserleri yerine Arap edebiyatının büyük yazarlarının eserlerine yönelmenin bu hususta daha değerli ve itibarlı olduğunu savunur. Ahmet Mithat ise verdiği cevapta eleştirilen şairlerin şiirlerinde sıkça görülen söz konusu unsurlardan duyduğu üzüntüyü dile getirir. Gazete, her zaman “hikmetin lisan-ı edeb ile” ifade edildiği şiirleri takdir etmiş, bu tür şiirlere M. Naci’nin “Şam-ı Gariban”, “Kuzu”, “Sehabe”, “Kırlangıç” şiirleri, Harputlu Hayrî’nin adı geçen şiiri ve Şeyh Vasfi’ye ait bir şiir örnek gösterilmiştir. “Mahbup”, “muğbeçe”, “pîr-i mugan” gibi tabirleri hiçbir zaman değerli bulmayan Ahmet Mithat, halkı sarhoşluğa ve “mahbup dostluğa” yöneltenlerin Muallim Naci, Şeyh Vasfi ve Feyzi Efendi’den ziyade “muasırından evvel gelmiş bulunan üdeba” olduğunu vurgular. Ancak asıl vazifeleri “hikmet-gûluk” olması gereken bu şairlerin henüz “meygûluğa, mahbupgûluğa” son vermediklerinin altını çizer. Bu eğilimin nedenini ise, halkın genel rağbeti ve toplumsal zevkin eleştirilen tarzdaki şiirlere yönelmesi olarak açıklar. Mithat Efendi, *Tercüman-ı Hakikat*’e bu şairlerin şiirlerine nazire olarak yazılmış pek çok eser gönderildiğini, ancak bunlardan çok azının yayımlandığını ifade eder. Ayrıca, Naci’nin Batı dillerinden yaptığı çevirilerin yeterince ilgi görmediğini dile getirerek bir anlamda okuru ve “zevk-i umumi”yi yönlendirir. Ona göre şiirde eski anlayışa yönelik ilgi, “hakîmane” eserlerin kaleme alınmasıyla değişecektir (2 Kânunuevvel 1884 [1885], nr. 1966). Osmanlı şairlerinin “tarz-ı Acemane”yi terk ederek Arap şairlerini örnek almaları gerektiğini savunan ve “Arabistan’da Sakin Birisi” imzasıyla gazeteye bir yazı daha gönderen yazara, Muallim Naci “Arap’ta Edeb” başlığıyla cevap verir. Önceki yazısında Arapça bazı eserlerin isimlerini vererek bu eserlerde mahbub hakkında herhangi bir bilgiye rastlanamayacağını öne süren bu kişiye yanıldığını ilgili eserlerden örnekler sunarak göstermeye çalışmıştır. Osmanlı edebiyatının sadece tek bir kavmin eserleriyle yetinmeyeceğini herhangi bir kavimde göreceği edebi parıltıyı yansıtmaya ve onu daha fazla parlatmaya çalışacağını ifade etmiştir (9 Mart 1885, nr.2008).

Tercüman-ı Hakikat gazetesinde şiir eleştirisine yönelik “edebiyat-ı sahiha” anlayışı üzerine görüşler ortaya konurken bu kez Muallim Naci’nin bir gazeline “Abdülkerim Sabit” imzasıyla yazılmış bir tahmis (27 Ağustos 1885, nr. 2150) yayımlanır. Tahmis üzerinden fikirlerini dile getiren Ahmet Mithat, eleştirini bu kez açık bir şekilde Muallim Naci’ye yöneltir. Eleştirilen şiirlerde “mana” ve “rabita” bulunamayacağını, “gül, mül, bülbül ve ney, mey” gibi mazmunların çıkarılması durumunda şairlerin adeta dilsiz kalacağını söyler. “Hakikat”, “edeb”,

“hikmet” gibi kavramlar üzerinden eleştirilerini ayrıntılı olarak dile getiren yazar, bu tarz şiirin sarhoşlukla ilişkili olduğunu vurgulayarak tahmis yazarının “hikmet-i hilkat”ten tamamen habersiz olduğunu iddia eder. Şiirin, Muallim Naci’ye ait olan bölümüyle birlikte “manasız, hikmetsiz ve saçma sapan söz” olduğunu ifade ederek gerçek şiir ve edebiyatın ne olması gerektiğini okura göstereceklerini vaat eder:

“Şimdilik karilerimizi daha ziyade tasdi etmeyelim Ne kadar âsâr-ı şâirane çıkmışsa kariben hepsini gözden geçirerek mahiyetlerini meydana koyacağız. Edebiyat başka, şiiriyat başka olduğunu göstereceğiz. Şimdiden diyelim ki edebiyat erbab-ı taassubun beğenmedikleri Avrupa âsâr-ı mütercemesi gibi olan şeylerdir. Şiiriyat dahi bizim beğenmediğimiz gibi hiçbir hikmet-perestin dahi katiyen ve katibeten beğenmeyeceğine şimdiden ve ezberden hükmedebileceğimiz şu gazel ve tahmis gibi türrehat-ı mahzadır.” (27 Ağustos 1885, nr. 2150).

Ahmet Mithat, bu yazısında ifade ettiği noktalara ve eleştirilerine gazeteye gönderilen “Lütf-ı Hayal” (Nazır-ı Rûsumat-ı Girit Rahmi, 31 Ağustos 1885, nr. 2153) başlıklı yazıya verdiği cevap üzerinden devam eder. *Tercüman-ı Hakikat*’te şiir neşreden kişilerin “muhteriat-ı cedide” ve “nûsah-i hikemiye” yerine “sagar-ı lebriz ve akdah-ı ser-şar” ile ilgilendiklerini açıklar. Ahmet Mithat’a göre bu kişiler, -aynı şekilde- şiirlerinde araştırmayı ve tabiata uygunluğu önemsemenin aksine sadece “muğbeçe” ve “pîr-i mugan” gibi unsurlara ilgi duymuşlardır. Bu görüşle, “edebiyat-ı sahiha” anlayışına uygun şekilde gazetenin bu alanda hangi hedefe hizmet edeceğini açıklamış ve bu çerçevede bir sınır belirlemiştir:

“Biz Osmanlılar şair diye bunlara nail olduğumuz için bedbahtız. Siz onları taklit etmeyiniz. Her zaman yaptığımız gibi bize kudemanın, fakat hikemiyat-ı âsârını tercüme ile nazar-ı intibahımıza koyunuz. Muasırının dahi hikemiyatını enzar-ı intibaha koyacak olanlar size peyrev olmaktan geri kalmazlar. Şuaramız dergâh-ı pir-i muganda vakit geçirsınler! Biz evvelin ve ahirinin hikemiyatını teşne-gân-ı hakayika arz ile hizmet edelim. Dikkat ediniz ki, bundan sonra *Tercüman*’ın mesleği budur.” (31 Ağustos 1885, nr.2153).

Ahmet Mithat’ın son iki yazısında ifade ettiği görüşler⁴, aynı zamanda Muallim Naci’nin gazete ile olan bağlarının sona erdiğini de bildirmektedir. Bu eleştiri, sadece şiirle ilgili değil, gazetenin edebiyat sütununda Muallim Naci ve çevresindeki şairlere karşı bir karşı duruşu yansıtmaktadır. Muallim Naci, Ahmet Mithat tarafından kendisine yöneltilen bu eleştirilere *Tercüman-ı Hakikat* gazetesinde herhangi bir karşılık vermemiştir. Ancak *Tarık* gazetesinin 24 Eylül 1885 tarihli nüshasında “İbret” başlıklı bir yazı⁵ kaleme alan M. Naci, *Tercüman-ı Hakikat*’ten ayrılmasına dair açıklamalar yapmıştır. Kendisini suçlayan “üdeba güruhu” ile Ahmet Mithat’ın bir münasebetinin olamayacağını ve kaleme aldığı bu yazısında yazara yönelik tariz yollu bir kelimenin de bulunamayacağını söyler. Ahmet Mithat’a hiçbir zaman saygıda kusur etmeyeceğini belirterek -haksız olsa bile- kendisi ve eserleri hakkında yazarın söylediklerine karşı takınacağı hareketin sadece “hisse-yâb-ı intibah olmak”tan ibaret bulanacağını ifade eder. Buna karşın kendisine saldırıda bulunanları “av’ave-zen biçareler” olarak niteleyerek onların seviyesine inmeyeceğini bildirir (24 Eylül 1885, nr. 538).

⁴ Ahmet Mithat’ın “edebiyat-ı sahiha” bağlamında özellikle Mesud-ı Harabâtî üzerinden dile getirdiği eleştirilerin benzerini Namık Kemal, Ziya Paşa’nın *Harâbat* isimli eserine yöneltmiştir. Gazetede “harabatîlik” hareketinin çıkışında da etkili olduğu görülen bu eser hakkında Namık Kemal’in Magosa’dan Zeynü’l Âbidin Reşid’e yazdığı mektuptaki ifadeleri söz konusu benzerliği göstermektedir: “Harâbât mülkümüzde bir dârülfünûn-ı edep teşkilüne çalışan Osmanlıların mebnâ-yı teşebbüsâtına karşı âdetâ bir meyhâne yapmak hükmünde olduğundan milleten, edeben, aklen, ahlâken, insâniyyeten, öyle birtakım türrehâtı câmi’ bir müntahabât tertibini mecmâ’-ı kemâlât olan câmi’-i *Harabat*’a lâyük görmediğim için mülahazamı yazmak istedim.” (Tansel, 1967: 327).

⁵ Muallim Naci, bu yazısını *Mektuplarım* isimli eserine de almıştır. Bk. (1997: 32-38).

Bunun yanı sıra 1886 senesinde *Mizan* gazetesinde -yukarıda ifade edilen benzer gerekçelerle- aleyhinde kaleme alınan yazıya (İmzasız, 18 Teşrinisani 1886, nr. 5) verdiği karşılık, hakkındaki eleştirilere daha ayrıntılı bir cevap olarak düşünülebilir. Yazıda birçok şairin “hâlâ nokta ağızlı, kıl belli, ok kirpikli dilberlerden” vazgeçemediği, “hâlâ gazeliyât ve kasaid dairesinden çıkamadığı”na değinilir. Naci’den *Tercüman-ı Hakikat*’teki tenkitlerinde “elfaz”dan çok “meanî”yi düzeltmesi beklenirken, şair bunun aksine hareket etmiş ve onun döneminde gazetede “gençlerin kalemi edebiyat-ı kadime mezarlığında servilik hizmetini görmeye başlamıştır”. Naci, söz konusu iddialara itiraz ederek şairlerin bu alışkanlıklarına dair “Tercüman’a yazdığım intikadata olsun atf-ı nazar-ı dikkat etmiş olaydılar muahharen vazgeçmeleri lâzım gelirdi” ifadelerini kullanmıştır (1886: 22). Bunun yanı sıra “rağbet-i umumiye” konusunda Mithat Edendi’nin açıklamasına benzer bir değerlendirmeyi kendi şiiri üzerinden de dile getirmiştir. Bu bağlamda *Tercüman-ı Hakikat*’teki “Görün!” başlıklı şiirini “yek-âvaz” ve “mana cihetiyle mümtaz” şeklinde değerlendiren Naci, buna benzer şiirlerinin gazetede ilgi görmediğini belirterek kendisine yönelik eleştirilere ilk ciddi karşılığı vermiştir:

“Meyhanede” ve “Gark-ı Nur” gazelleri gibi âsârıma yüzlerce nazireler söyleyen şuarımız hiç bunu tanzire özendiler mi? Yalnız “Nâzımü’l-hikem” tahmis etti bu bapta kusur kimin? Ben böyle nice numuneler gösterdim, edebiyatımızın nasıl olması lâzım geleceğine dair nice mülâhazalar beyan ettim. Ama şuarımız, üdebamız bunlara imtisal etmemişler de yine eski yola gitmişler! Orası bana mı ait?” (1886: 25-26).

Ahmet Mithat Efendi’nin Muallim Naci hakkında Kemal Paşazade Sait Beyefendi ile yazışmaları “edebiyat-ı sahiha” temelli şiir eleştirisini tekrar etmenin yanı sıra Naci’ye bakışını da ortaya koymaktadır. M. Naci’nin vefatından sonra gerçekleşen bu yazışmada A. Mithat’ın şairi “Mesud-ı Harabatîlikten çıkarıp bir Racine, bir Boileau etmek” için emek sarf ettiğine yönelik fikirlerine karşın dönemin polemikçi isimlerinden Sait Bey, Naci’nin *Tercüman-ı Hakikat* Matbaası’ndaki durumunu “‘iç güveysinden hallice’ bile değildi” şeklinde nitelemiştir (2015: 27). Bunun üzerine Ahmet Mithat, Sait Bey’in kendisi ve Naci hakkında sarf ettiği sözlere karşılık vermiştir. M. Naci’nin şairlik kabiliyetlerinden çok, onun eleştiri gücünü vurgulamış ve sonrasında Naci ile aralarındaki anlaşmazlıkları açıklamıştır. Buradaki fikirlerine bakıldığında A. Mithat’ın *Tercüman-ı Hakikat*’te baştan itibaren savunduğu görüşlerini devam ettirdiği görülmektedir. Bu bağlamda Naci ile karşı karşı karşıya gelmelerindeki en önemli noktalardan biri şiirde “mey/mahbub” meselesidir (2015: 68-70). Naci’nin mey ve mahbup taraftarlığı “maddeten bir perestîştan neşet etmeyip sırf şiir ve edeb nokta-ı nazarı üzerine müesses” bulunduğunu söyleyen Mithat Efendi, şairin kendi ifadeleri üzerinden meseleye bakışını ortaya koymuştur:

(...) Muhaberatımızın sonunda bir mektub-ı mufassalda bu “zevk-i mey” dedikleri şeye yani sarhoşluğa Naci’nin okuduğu lanet derecesindeki laneti hiçbir mey-âşâm değil a hiçbir zühd ü takva sahibi bile okumamıştır. Fakat Naci henüz: “Mey ve mahbup eş’ar ve edebiyat-ı Şarkiyenin iki rûknü olduklarından bunları hedm etmek edebiyat-ı Şarkiyeyi yıkmak demektir” fikrinde bulunuyordu da kulunuz aksini iltizam ediyordum. (2015: 71.)

Ahmet Mithat, Osmanlılığın “ümid-i istikbali” olan genç zihinlerin bir “meftuniyete” doğru sürüklendiğini düşünerek kaygılanmış ve mey ile mahbup konulu eserlerin edep değil âdeta edepsizlik olacağını, bu anlayışın topluma sarhoşluğu bir rol model olarak sunabileceğini dile getirmiştir. Ona göre, bu edebiyatın yol açtığı maddi ve manevi zararlar nedeniyle, ona karşı “ilan-ı harb etmek” uzun zamandır “farz” hükmüne girmiştir (2015: 72). Bu çerçevede Mithat Efendi, *Tercüman-ı Hakikat*’te gazetesinde her iki tarafın da görüşlerini özgürce dile getirdiğini vurgulamış ve Naci’nin kendisine hiçbir şekilde bağlı olmadığını ifade etmiştir. Ayrıca, Sait

Bey'in "iç güveysinden hallice" ifadesini reddetmiş ve bu konuda zamanın kendisini haklı çıkardığını belirtmiştir:

"O zaman için müstakbel olan ve şimdi "zaman-ı hâl" hükmünü alan zaman gösterdi ki bu münazaada ben haklıymışım, Naci haksızmış. Bu zamana Naci dahi yetişti. Saha-i edebiyatta şişenin kırıldığını, meyin döküldüğünü, pir-i muganın kakırdadığını, muğbeçenin bıyıklanıp bir terbiyeli kilerci olduğunu ve bunların yerlerine yenileri yetişmediğini ve bu devrin edvar-ı maziye-i edebiyeden birisi hükmüne girdiğini kendisi de gördü." (2015: 73).

Ahmet Mithat, sonraki ifadelerinde Naci ve onun en çok bilinen müstearı olan Mesud-ı Harabatî'yi birbirinden ayırır ve "hame-i serkeş" olarak nitelediği Mesud-ı Harabatî'nin vehmiyle Muallim Naci'nin "rengîn" eserlerinin "müfsid-i ahlak" hükmünde tutulduğunu açıklar. "Mahbup-perestane, mey-nûşane edebiyat-ı atîka" aleyhindeki tenkitler neticesinde Mesud-ı Harabatî'nin ortadan kaybolduğuna dikkat çeken yazar, o tarz "âsâr-ı müfside"nin yalnız *Tercüman-ı Hakikat*'ten değil Naci'nin "tab-ı şairanesi"nden de kovulduğunun altını çizer (2015: 76). Muallim Naci'nin gazeteden ayrıldıktan sonra kaleme aldığı *Mecmua-i Muallim*, *İstılahat-ı Edebiye*, *Zatü'n-Nikayat*, *Ertuğrul*, *Saib'te Söz*, *Lugat* gibi önemli eserlerinin Mesud-ı Harabatî imzasıyla yazdığı eserlerle benzerlik taşımadığını vurgular (2015: 79).

1.2. Muallim Naci Sonrası

Muallim Naci sonrası dönemde *Tercüman-ı Hakikat*'te kaleme alınan yazılara baktığımızda "edebiyat-ı sahiha" anlayışına uygun olarak şiir eleştirilerinin çeşitli formlarla edebiyat anlayışındaki değişime paralel bir şekilde azalarak devam ettiği görülmektedir. Bu dönemdeki eleştiriler, hem çizilmek istenen sınırları hem de ulaşılmak hedeflenen amacı daha somut biçimde ortaya koymuştur. Edebiyatın yönü ve amacı bu şekilde daha belirgin bir görünüm kazanmıştır. *Tercüman-ı Hakikat* gazetesinde kendisine karşı bir taraf olarak Mesud-ı Harabatî müstearıyla Muallim Naci'yi alan ve onun gazeteden gönderilmesine sebep olan "edebiyat-ı sahiha" anlayışı, gazetede güçlü eleştirilerinin aksine şiire hevesli gençleri ve şairleri arkasından sürükleyememiştir. Bu durum gazetede özellikle şiir türünde nicelik bakımından gözle görülür, dikkate değer bir düşüşü de beraberinde getirmiştir. Bu düşüşte aslında şiir türüne baştan beri mesafeli duran Ahmet Mithat'ın etkisini de belirtmek yerinde olacaktır. Bununla birlikte Muallim Naci öncesinde öne çıkarılan ve Ahmet Mithat'ın eleştirilerinde çerçevesini çizdiği, gazetede olmasını istediği şiir örnekleri de yayımlanır. Bu örneklerle yapılan değerlendirmeler ve övgüler de bir eleştiri niteliği taşımaktadır.

Gazeteye Abdülhalim Memduh imzasıyla gönderilen "Bir Türk'ün Feryadı" başlıklı şiir (1 Eylül 1885, nr.2154), "Aferin! Sevdâ-yı maarif-cuyane ve aşk-ı terakki-perestane ile güzel söylenmiş bir sözdür" şeklinde övülür. Aynı sayıda Ahmet Rasim'in "Buffon'un Bir Tazarruu" başlığıyla yaptığı çeviri hakkında bir yazı kaleme alan Ahmet Mithat, zamanın ediplerinin de Buffon gibi "hikmetgû" olmalarını, "neyden, meyden, muğbeçeden, pir-i mugandan" vazgeçmeleri gerektiğini söyler. Ayrıca, Ahmet Rasim gibi gayretli yazarların çoğalmasını ve güzel çeviriler sunmalarını temenni eder (1 Eylül 1885, nr. 2154).

Kâzım Paşa'nın *Tercüman-ı Hakikat*'te yayımlanan "Arılar" (10 Eylül 1885, nr. 2162) ve "Gazel-i Nazire-i Muallim" (10 Eylül 1885, nr. 2162) başlıklı şiirleri iki farklı anlayışı bir arada bilinçli bir şekilde göstermesi bakımından dikkat çekicidir. Şair, ilk şiirini Ahmet Mithat'ın edebiyat kamuoyuna sunduğu fikirlerden ilham alarak diğer şiirini ise "tavr-ı kadîm" üzerine yazmıştır. Ahmet Mithat, bu örneklerle dair değerlendirmesinde "Arılar" şiirini "muvafık-ı fen" ve "ulüvv-ı hikmet" niteliğine sahip olduğunu için beğenir. Nazire için ise, daha önce ifade

ettiği gibi, her beytin tek başına güzel olabileceğini ancak aralarında bir ilişki olmadığı için bütünlüklü bir anlam çıkarılamayacağını söyler. Bu eleştirisiyle eski şiirin beyit esasına dayanan anlam yapısını eleştirip şiirin anlam bütünlüğüne dayanan bir yaklaşımı savunan Ahmet Mithat, nihai amacın “edebiyat-ı sahiha” olduğunu vurgular: “Canı isteyen varsa pir-i mugan, muğbeceyi tanıyarak dilendiği katarat-ı meyle nail-i füyuzat olsun da varsın lâmekânın fevkine çıksın. Biz Osmanlılar “edebiyat-ı sahiha”yı elbette erbabını bularak meydana çıkarmaya çalışacağız (10 Eylül 1885, nr. 2162).”

Tercüman-ı Hakikat’te bu kapsamda yayımlanan şiirler arasında öne çıkanlardan biri, “Mey ve Meynuş” başlıklı şiirdir. Bu şiir, özellikle harabatılık ve Mesud-ı Harabatî’ye hamledilen anlayışa yönelik açık bir şiir eleştirisi ortaya koymaktadır:

“Eli lerzan ayağı titreyerek ayyaşın
İçtiği mey değil evlâd u ıyâli kanıdır
Zulm eder nefsi bir katresini ağza alan
Bade insanın efendi katı zehr-i canıdır.
Mey u mahbub iledir zevki behiştin der imiş
Kim demiş şaire kim cenneti sarhoş hanıdır
Ne demek meygede hâşâ ola hem-ayn-ı behişt
Zanneden cenneti meyhane-i eşk azmanıdır
Meyle âlûde ve işretle olan alkışa
Şüphesiz âlemin alçak ve muzır hayvanıdır
Rakıdan kangı harabatîyi gördük mesud

Cümlesi renc ü elemde köpeğin alt yanıdır.” (1 Teşrinievvel 1885, nr. 2178).

Tercüman-ı Hakikat gazetesî, bu şiiri “En büyük bir aferin de sana! Ey şair!...” sözleriyle takdir ederek övgüyle değerlendirir. Aynı sayıda “*Nevruz Muharrirlerinden Hakkı*”, “*Tulû*” başlıklı şiirinden önce yaptığı açıklamada “tarz-ı kadim” şiirlerini sevenler için divanların ortadan kalkmadığını ifade eder. Gazeteye gönderdiği şiirin yeni anlayışa tam olarak uygun olmasa da eski tarza da bağlı kalmadığını belirterek yayımlanmasını rica eder (1 Teşrinievvel 1885, nr. 2178). Bu şiirlerin yanı sıra imzasız yayımlanan “*Sagarperestliğe Devam*” başlıklı yazıda ise gazeteye “takdis-i bade” yolunda da şiirlerin gönderildiği bilgisi verilmiş, Ahmet Reşat’ın şiiri örnek gösterilmiştir. “Edebiyat-ı sahiha” anlayışına uygun olmayan “Var iken meyhane zevk-i cenneti etmem hayal” mısraının hiçbir yoruma yer bırakmayacak şekilde durumu anlattığı ifade edilmiştir. Şiir, “*Tercüman-ı Hakikat*’in üdebamıza karşı vuku bulan hücumunu takbih edenler bu eseri tahsin eylesinler” şeklindeki bir notla yayımlanmıştır (14 Teşrinievvel 1885, nr. 2190).

Tercüman-ı Hakikat’te amaçlanan şiir anlayışına uygun olarak takdir edilen şiir örnekleri yayımlanmaya devam etmektedir. Abdülhalim Memduh’un bu sebeple beğenilen “*Yıldırım*” (18 Kânunuevvel 1885, nr. 2247) başlıklı şiiri, Divan şiirindeki hayalî tabiat tasvirlerinden farklı olarak gözleme ve araştırmaya dayalı bir tabiat fikrini işlemiştir. “Nazarları safha-yı kâinatı tettebbua davet” eyleyen şiir, bu özelliği ile “eş’âr-ı fenniye” olarak nitelenir (Ahmet Mithat, 18 Kânunuevvel 1885, nr. 2247). Ayrıca bir şiirin hem “âşıkane” hem de “edibane” olabileceğini göstermek amacıyla İsmail Safa’nın *Mürüvvet* gazetesinde neşredilen gazeline yer verilir (20 Haziran 1888, nr. 3000). Bu şiir örneklerinin yanı sıra “*Sonbahar*” başlıklı mensureye yönelik Ahmet Mithat’ın değerlendirmesi, “edep”, “hikmet”, “tettebbu” kavramları üzerinden bir şiir eleştirisi olarak okunabilir:

“Şiir ve edebin eski yeni manası mey-perestlik, mahbub-perestlik, rindlik, kayıtsızlık oldukça bunu nazar-ı nefretle görürüz. Yok, “edep” denilen şey bu makaleniz gibi bizi esrar-ı hilkati, hikmet-i

hâlıkı nazar-ı hayretle tettebbua sevk eden şey olacak ise o şiir ve edebi her zaman sevmişiz her zaman dahi seveceğiz.” (26 Teşrinievvel 1888, nr. 3107).

Mithat Efendi, Üsküdarlı Safî'nin “İslam-ı Hazret-i Ömer yahut Bir Harika” adlı manzumesine dair yazısında, eseri “mefahir-i tarihiye”yi ele alması ve “numune-i edep” olması bakımından takdir eder. Yazar, Muallim Naci'nin *Zâtü'n-Nitâkayn yahut İbnü'z-Zübeyr* isimli eserini de bu doğrultuda değerli bulur. Ahmet Mithat'ın eski edebiyata getirdiği eleştirilerin arkasında, bu tarz eserleri görme isteğinin de olduğu anlaşılmaktadır:

“Zahir işte dört beş sene evvel bütün şuara ile ettiğim kavgalar mahza edebiyat-ı Osmaniye namına böyle şeyler görmek sevda-yı mukaddesesine mebniydi. Pîr-i mugandan âlem iğrendi. Muğbeçeden cihan bıktı. Ayağ-ı bade bağırsaklarımızı ayaklandırdı. Hatt-ı mahbup mahcubiyetimizi mucip olmaya başladı. Feryad-ı bülbülün revnak-ı güle hiçbir münasebeti olmadığını çocuklar bile öğrendi. Hâlâ mı bunlar? Hâlâ mı bu bin Acem ağzından arta kalmış bin Türk ağzına girip çıkmış hezar-çekide, nim-hurde şeyler? Esna-yı kavgada çoğunuzu incittim. Affınızı istirham ederim. Çoğunuz da beni fena incittiniz. Cümlenize hakkımı helal ederim. Fakat encam-ı kâr işte beni *Zatü'n-Nitakayn*'ler ile İslam-ı Hazret-i Ömer'ler ile bahtiyar eylediniz.” (26 Kânunusani 1891, nr. 3757).

Tercüman-ı Hakikat'te bir taraftan yukarıda bahsedilen şiir örnekleri ve bu örnekler üzerinden değerlendirmelere yer verilirken diğer taraftan Muallim Naci'nin gazete ile ilişkisi kesildikten sonra Ahmet Mithat'ın önceki dönemde çizdiği sınırlar içerisinde yazılar da yayımlanmaya devam etmiştir. Muallim Naci dönemine kıyasla -şiir örneklerinden de anlaşılacağı üzere- eleştirilerin daha açık, niyetin ise daha belirgin bir şekilde ifade edildiği ve değişim arzusunun daha güçlü bir şekilde vurgulandığı görülmektedir. Bu bağlamda Avrupa'daki ilerleme ve zenginliğin “taharri-i hakayık, tettebbu-ı âsâr, tevsî-i daire-i ulûm ve fûnûn” ile gerçekleştiğini vurgulayan [Aydın.] imzalı yazı, bu ilerlemenin bizde de mümkün olabilmesi için şiirdeki eski anlayışın değişmesinin şart olduğunu dile getirir:

“Hep meyden, meyhaneden, mahbuptan, düruğdan, mübalağadan, teşbihat-ı gayr-ı layıkadan, tabirat-ı sakileden memlû ve muhaşşâ olan şimdiki şiirler adeta hurafat-ı evvelin değilse de hurafat-ı ahirindir. Artık ıslah-ı hal etmeliyiz. Taassuptan, eski akıldan vazgeçmeliyiz. Vazgeçmeliyiz de bahtiyar yaşamalıyız.” (8 Eylül 1885, nr. 2160).

Tercüman-ı Hakikat'in genel olarak değişimi ve hayatın gerçeklerine uygunluğu benimseyerek edebiyat anlayışını “terakkiyat-ı zamane”ye uygun bir biçimde dönüştürme çabasına, İstanbul başta olmak üzere pek çok yerden destekleyici yazıların gelmiştir. Buna örnek olarak Kuşadası'ndan imzasız gönderilen bir yazıda, Ahmet Mithat'ın Abdülkerim Sabit imzalı tahmisle ilgili -yukarıda belirtilen- değerlendirmesinin isabetli olduğuna değinilmiştir. Yazıda, ilerleme döneminde Osmanlı şiirinin mey, meyhane, pîr-i mugan gibi unsurlardan temizlenip hakikati ve hikmeti yansıtmaya gerektiği vurgulanmış, bu unsurlara dayanan anlayışın gelişim için bir engel teşkil ettiği söylenmiştir (16 Eylül 1885, nr. 2167).

Bir Ermeni tarafından gazeteye gönderildiği belirtilen “Hakikat-i Şiir, Şâiriyet-i Osmaniye” başlıklı yazı, çeviri faaliyeti üzerinden şiir eleştirisinin verildiği bir metindir. Osmanlı şiirlerinden bazılarını Fransızcaya çevirmek istediğini ancak bu amacına uygun bir eser bulamadığını ifade eden yazar, çevirdiği bazı şiirlerden anlam çıkaramadığını belirterek bu durumun dilin eksikliğinden değil, şairlerin gördüklerinden ayrılmak istememelerinden kaynaklandığını ileri sürer (2 Eylül 1885, nr.2155.). Yazar, daha sonra eleştirilerini ayrıntı şeklinde ifade edecek üç varaka daha göndermiş ve *Tercüman-ı Hakikat*, yazıları ayrıntılı olması sebebiyle özetlemiştir. Bu yazılardan anlaşıldığı üzere şiirlerin çevrilememesinin sebeplerinden biri “sagar âlemi”dir. Sarhoşluğu öven şiirleri tercüme etmeyi “hüsn-i hizmet değil su-ı niyet”

olarak gören yazara göre diğer gerekçe “mahbup ve mahbub-perestlik”tir. Bunun da ne “adab-ı İslamiye’ye” ne de “ahlak-ı Osmaniye’ye” uygun olduğu vurgulanır. Edebiyatın bu unsurlar üzerine kurulmasının gençleri olumsuz etkileyebileceğini belirten yazar, ayrıca şiirdeki “felek” anlayışı ve “suret-i mutasavvıfane”yi de sebep olarak gösterir. Bu unsurları barındıran eserlerin tercümesinden herhangi bir estetik zevk alınamayacağını dile getirir (24 Eylül 1885, nr.2171).

Şinasi’den itibaren ortaya konan ve mücadelesi verilen paradigma değişikliğini sahip olduğu birikimle ifade eden Ahmet Mithat, eski anlayışın yerine konacak örnekler olarak Batı edebiyatından çevirilerin önemini her fırsatta vurgulamıştır. Bu bağlamda okura sunduğu asıl edebiyat örneklerinden Virgile’in “Tabayı-i Eşya” başlıklı manzum eseri hakkında kaleme aldığı yazısında, bu eserde “tabayı-i eşyaya” dair olması gereken her şeyin bir bütünlük içinde sunulduğunu belirtmiştir. Eşyanın tabiatını “nazar-ı tetkik-i hakîmane”ye alan Virgile’in bu bakışını takdir eden Ahmet Mithat, bade ve sakinin olduğu eski şiiri “muvafık-ı hikmet” ve “mutabık-ı tabiiyet” niteliklerini taşımadığı için eleştirmiştir (27 Eylül 1885, nr. 2174).

Mustafa Reşit’in mektup ve mensur şiirlerden oluşan *Bir Çiçek Demeti* adlı eseri yayımlandığı dönemde çeşitli eleştiriler almıştır.⁶ Ahmet Mithat, bu esere ilişkin yazısında, kitabın eski ve yeni edebiyat anlayışlarına sahip kişiler tarafından nasıl algılandığını kurguladığı iki tip üzerinden anlatır. “Edebiyat-ı cedideyi temsil eden” C. Bey ile “edebiyat-ı atıkayı yansıtan” [Ayın.] Efendi arasında, eser etrafında gelişen tartışmalardan Ahmet Mithat’ın eski edebiyat anlayışına karşı olumsuz görüşlerini sürdürdüğü anlaşılmaktadır (28 Teşrinievvel 1885, nr. 2201).

M. Naci’nin *Tercüman-ı Hakikat*’ten ayrıldıktan sonra *Saadet* gazetesine “edebiyat başmuharriri” olmasına dair bir yazı kaleme alan ve bu duruma sevindiğini belirten A. Mithat, *Saadet*’te Mehmet Celal ile Mekteb-i Numune-i Terakki Muallimlerinden Faik Hilmi arasında cereyan eden bir polemik üzerinden eski anlayışa yönelik eleştirilerini tekrar ifade etmiştir. Mehmet Celal’in “Hazan” başlıklı eserinde tabiata yönelik dikkatin gerçeklikten ve gözlemden yoksun, hayalî olduğunu belirten Mithat Efendi’ye göre bu yaklaşım, gençleri “rind, sarhoş, mahbub-dost filan eyledikten maada bir de yirmi beş yaşındayken matuh etmekten” başka bir amaca hizmet etmez (3 Kânunuevvel 1885, nr.2234). Bu konu hakkında Mehmet Celal tarafından gönderilen yazıya “Meram Anlaşılmıyor” başlığıyla cevap veren ve genç şaire tavsiyelerde bulunan yazar, *Saadet*’te yayımlanan birtakım “hezeyanlara, türrehatlara” karşı çıktığını söyleyerek o “devr-i edebî”nin çoktan geçtiğini belirtir: “Bu gün Sürurî’nin *Hezeliyat*’ı, Nef’î’nin *Siham-ı Kaza*’sı, Fazıl’ın *Hûbanname*’si, *Zenanname*’si edebiyat-ı Osmaniye’den değildirler. Edebiyat-ı Osmaniye yükselmiş ve onlarsa hâlâ taraftarları gibi alçalmıştır” (10 Kânunuevvel 1885, nr. 2240). Bu dönemde “maarif”, kadınları da kapsayacak ölçüde yaygınlaşmışken “hezeliyat, hicviyat” gibi şeylerin edebiyatla ilişkilendirilemeyeceğini bildiren Ahmet Mithat’a göre “rindane” ve “âşıkane” denilen eserleri okumayı bilen herkese okutmak uygun değildir ve zamanın “aheng-i teceddüd”üne dil ve edebiyat bakımında da uymak gerekir (14 Kânunuevvel 1885, nr. 2243).

1885 yılından sonra *Tercüman-ı Hakikat*’te “edebiyat-ı sahiha” anlayışının temel ilkelerini yansıtan yazılarda azalma görülmektedir. Gazetede Muallim Naci sonrasında şiir türüne ilişkin hareketliliğin son derece azalması, gazetenin 1883 yılından itibaren ortaya koyduğu yazılarla meseleyi edebiyat kamuoyuna açık ve anlaşılır bir şekilde izah etmesi ve bu bahiste destek görmesi yazılarda meydana gelen azalmayı açıklayabilir. Ayrıca Türk şiirinde yenilikçi bakışın

⁶ Bu konuda geniş bilgi için bk. (Durgun, Ekim 2010: 165-175).

1885 yılına gelindiğinde ivme kazanmış olması da bu durumu etkilemiştir. Bununla birlikte 1886-1887 yılları arasında gazeteye Beşir Fuat'ın etkisi ile “edebiyat-ı sahiha” anlayışından farklı bir gerçeklik anlayışının yansıdığı görülmektedir. Bu bağlamda “Şinasi'nin klasik anlayışıyla başlayan, Namık Kemal'in romantizmden yararlanan gerçekçilik anlayışını natüralist ve realist yönde değiştirerek bir nihayete” (Nas, 2018, e-kaynak) ulaştıran Beşir Fuat'ın fikirlerinin gazeteye yansımalarına da kısaca değinmek gerekir.⁷

Yazarın *Victor Hugo* biyografisi dolayısıyla Menemenlizade Mehmet Tahir'le şiirin hayal, fen ve hakikatle ilişkisi üzerine tartışmaları, Ahmet Mithat'ın “Yetmiş Bin Beyitli Bir Hicviye, Suret-i Muhavere” (28 Ağustos 1886, nr. 2461) başlıklı yazısıyla gazeteye taşınmıştır. Bu yazıda “C” ve “M” rumuzlu iki kişi arasında geçen konuşmada “M” üzerinden Beşir Fuat'ın şiirin hakikat ve fenle olan ilişkisine dair düşünceleri aktarılıp yorumlanmıştır. Mütefennin ile karşılaştırılan şairlere yönelik birtakım eleştirilerin ifade edildiği yazıda şiir ile hakikat arasındaki ilişkiye de dikkat çekilmiştir. Benzer şekilde, “Fen ve Şiir ve Şiir-i Fennî” (1-2 Eylül 1886, nr.2463-2464) başlıklı tefrikasında da fen ve şiir arasındaki ilişkiyi irdeleyen Ahmet Mithat, “fen demek müşahadat ve mahsusattaki hakikat, şiir demek dahi onlardaki letafet” şeklindeki tanımın konuyu asıl inceleyen araştırmacılara ait olduğunu belirtir ve bu görüşe katıldığını ifade eder. Bununla birlikte, şiirin yalnızca hakikati ve fennî unsurları aktarmakla sınırlı olmadığını, aynı zamanda “evsaf” boyutuyla sözü daha açık ve güzel bir biçimde iletmek için teşbih ve mecazlardan yararlandığını vurgular ve Muallim Naci'nin *Teavün-i Aklam*'da yayımlanan “İrca-ı Nazar” başlıklı şiirini örnek gösterir. Şiir ve hakikat bahsinde Ahmet Mithat'ın fikren yakın olduğunu Beşir Fuat, “Tekrar Çevir Kaz Yanmasını!” (18-20 Teşrinisani 1886, nr. 2528-2530) başlıklı tefrikasıyla *Gayret* dergisinde kendisini hicveden ve Menemenlizade Tahir'e ait olduğunu belirttiği şiire yanıt vermiştir. Burada mütefennin ile şairi tabiata bakış noktasından karşılaştırarak şairin hayale dayanan bakışını eleştirir. *Saadet* gazetesinde, Voltaire üzerinden kendisini hicveden bir şiir kaleme alan Salâhi'ye nazire (29 Kânunusani 1887, nr. 2590) ile karşılık veren Beşir Fuat, benzer bir mukayese giderek hayali esas alan şairle istihza etmiştir. Somut gerçekliğe dayandığı için fenni şiirden üstün tutan yazar, bir başka yazısında şiirde araştırma ve gözlem taraftarı olduğunu belirterek “hilaf-ı tabiat olan hayallere” ve bu tarz şiir anlayışına karşı çıktığını açıklar (1 Şubat 1887, nr. 2592).

Tercüman-ı Hakikat'te bir devamlılık içerisinde şiirin hikmetle ilişkisini sürekli vurgulayan Ahmet Mithat, Recaizade Ekrem'in *Tefekkür* isimli eserine dair kaleme aldığı tanıtım yazısında, sözün anlamlı, anlamın ise hikmet barındırması gerektiğinin önemine dikkat çekmiştir. Edebiyata bu açıdan bakmayanların “hayalini kâh lâ-mekânın fevkine kâh pir-i muganın ayakları altına sevk eden yave-gûyan” olduklarını belirterek eski anlayışa yönelik benzer eleştirilerini yinelemiştir. Hakikat açıkça ortada dururken mecaz olduğu ifade edilen anlamsız ve boş sözlere itibar edilmemelidir (7 Nisan 1888, nr. 2954). Eski şiir anlayışının çeşitli unsurlarını her fırsatta eleştiren Mithat Efendi, ilginç sayılabilecek eleştirilerinden birini İran'da yayımlandığını söylediği *İttıla* gazetesindeki bir yazı üzerinden dile getirir. İran edebiyatında şarabın sıkça işlendiğini ve bu konuya fazlasıyla övgüler düzüldüğünü belirterek fikir ve edebiyatın şarap etrafında döndüğünü ifade etmiştir. Bu yüzden İran'da şarabı övmek bir hüner, eleştirmek ayıp sayılırken *İttıla* gazetesinde şarabın zararlarına dair yazılan ve yasaklanmasını savunan yazının büyük bir şaşkınlıkla karşılandığını belirtmiş ve bunu bir uyanış olarak değerlendirmiştir. Ayrıca Ahmet Mithat, yazının bir Hristiyan tarafından kaleme alınmış

⁷ Beşir Fuat'ın fikirlerini de içeren romantizm ve realizm tartışmalarının Tanzimat Dönemi'ndeki gelişim süreci hakkında detaylı bilgi için bk. (Nas, 2012.)

olmasının da ibret verici olduğunu düşünerek şarabı merkezine alan edebiyat anlayışının değişmesini ve uyanışı sağlayan bu tarz eserlerin tercümesini temenni etmiştir:

Teali-i asrımızı tezyin eyleyen bunca ulûm ve fûnûnun lisan-ı edebi de tecdide gösterdiği lüzum İran'da ber-vech-i matlup kendisini ortaya koyduğunu ve o şekerlerden leziz olan zeban-ı letafet-binan-i Fârisî ile asr-ı hazır hikmet-i sahiha ve nafiasına muvafık manzum ve mensur eserlerin neşrine başlandığını görür de kariin-i Osmaniye için tercümesine de muvafık oluruz. (30 Kânunuevvel 1889, nr. 3467).

Ahmet Mithat, geçmişte kendilerine edip unvanını veren bazı müteşairlerin *Tercüman-ı Hakikat* sütunlarını “pir-i mugan”, “muğbeçe” ve “şarap” ile doldurduğunu ifade etmiş ancak gazetenin bu tür eserlere yer vermeyerek bir anlamda değişimi sağladığını belirtmiştir (25 Şubat 1890, nr. 3516). Ona göre “pir-i mugan”a hizmet ederek “bira kadehleri” içinde edebiyatın yenilenmesi mümkün değildir. Gerçek edebiyat, tasvir ve tahrirde hakikate uygun bir özellik taşıırken eski şiir anlayışı bu niteliği taşımamaktadır. Şairler, bir manzarayı veya durumu gözlemlemeden ve bilmeden, yalnızca birbirlerini taklit ederek şiirler yazmaktadırlar (23 Kânunuevvel 1895, nr. 5261-57).

Tercüman-ı Hakikat'te “edebiyat-ı sahiha” anlayışına uygun, dikkat çekici eleştirilerden birini Hüseyin Rahmi kaleme almıştır. Yazar, istihza dolu bir üslupla kaleme aldığı yazısında -Ahmet Mithat'ın şarap üzerinden yaptığı eleştirisine benzer şekilde- okuduğu Fransız dergilerinden birinde karşılaştığı “Sarhoş Karıncalar” başlıklı yazıyı eski şiir anlayışını devam ettiren şairleri eleştirmek amacıyla kullanır:

Şuarâ-yı zamanımız bade-perestliğin haşarata kadar sirayetini görünce esagır-ı mahlukat-ı meridden bulunan hayvanatın bile bade taraftarlığı silkine dehaletinden dolayı elbette memnun olurlar. (...) Lakin yalnız şuna cidden emniyet hâsıl etmek lazım gelir ki eğer karıncada filhakika ibtila-yı iştret hâsıl olmuş ise perestîşkârân-ı mey olan şuara-yı Türk ve Acemin şarap methiyelerini, sakınamelerini mütalaa eylemek tesiriyle hâsıl olmamıştır. Eğer karıncalar onları okuyabilmek iktidarını haiz olaydılar a'kalü'l-mahlûkat olan benibeşere bile o kadar deli saçması söyleten o mâyi-i garibin mazarrat-ı istimalini anlayarak destkeş-i rağbet-i bade olurdu (27 Teşrinievvel 1888, nr. 3108).

Bir başka yazısında ise Ahmet Mithat'ın “muğbeçe perestîşkârlarına karşı nesayih-i hakîmaneyi” içeren “Bir Mebhas-ı Edebî” başlıklı yazısını büyük bir beğeniyle okuduğunu belirtmiştir. “Edebiyat-ı sahiha-ı Osmaniye” için bir kusur olarak gördüğü şaraplı, mahbuplu “müstekrehati” yeniden canlandırmaya çalışanlar hakkında Ahmet Mithat'ın söylediklerini “latif ve hakîmane” bulmuştur (8 Mart 1890, nr. 3526).

Sonuç

Tanzimat döneminde ortaya çıkan “edebiyat-ı sahiha” anlayışı, şiirin ahlaki işlevine vurgu yaparak hikmet, edep, hakikat ve tabiat gibi değerler üzerinden bir fikrin işlenmesini savunmuştur. “Sosyal fayda” ilkesini temel alan bu yaklaşım, başta Namık Kemal olmak üzere dönemin yenilikçi yazarlarını, Divan edebiyatı olarak bilinen Eski Türk edebiyatını bazı hususlar üzerinden eleştirmeye ve kendi zamanlarına uygun yeni bir şiir anlayışının temellerini atmaya yönlendirmiştir. Yazarların kişisel görüşlerine dayanan bu anlayış, Ahmet Mithat Efendi'nin etkisiyle dönemin edebiyat ortamına yön veren ve geniş bir okuyucu kitlesine hitap eden *Tercüman-ı Hakikat* gazetesine taşınmıştır. Bu sayede söz konusu anlayışa dayanan şiir eleştirisi edebiyat kamuoyunu meşgul ederek sınırlarını genişletmiş, yenilikçi anlayışın sonraki dönemlerde kuvvet kazanmasına tesir etmiştir.

Tercüman-ı Hakikat, başlangıçta okur kitlesini artırmak ve farklı şiir zevklerine hitap etmek amacıyla eleştirilen unsurları barındıran şiirlere de sayfalarında yer vermiştir. Gazetenin tarafsızlık ilkesini gözeterek bu yaklaşım, bir yandan okur sayısını yükseltirken diğer yandan farklı türde şiir örneklerinin yayımlanmasını sağlamıştır. Gazetede özellikle Muallim Naci'nin kullandığı “Mesud-ı Harabatî” müstearı etrafında Divan şiirinin his ve hayal dünyasını yansıtan “mey”, “meyhane”, “pir-i mugan”, “saki”, “mahbup” gibi unsurlarla bezenmiş şiirlerin artışı özellikle Ahmet Mithat öncülüğünde bu tarz şiirlere yönelik bir tepkinin ortaya çıkmasına neden olmuştur. *Tercüman-ı Hakikat*, halkı sarhoşluğa ve mahbup-perestliğe yönlendirdiği düşüncesiyle bu anlayışa sayfaları kapatmış ve süreç sonunda Muallim Naci'nin gazete ile ilişkisi sona ermiştir. Ahmet Mithat Efendi tarafından kaleme alınan eleştiri yazılarının yanı sıra gazetenin 10 Temmuz 1885 tarihli nüshasında Naci'ye yönelik eleştirileri ihtiva eden R. Ekrem'in *III. Zemzeme* isimli eserinin ön sözünün (10 Temmuz 1885, nr.2112) övgü dolu ifadelerle yayımlanması da bu kopuşta etkili olmuştur.

Muallim Naci'nin bir kısmını *Muallim* isimli eserinde bir araya getirdiği gazetede bazı şiir değerlendirmelerinde ve kaleme aldığı çok sayıdaki yazısında “edebiyat-ı sahiha” anlayışının uzağında olmadığı görülmektedir. Ayrıca kendisinin de ifade ettiği gibi gazetede yayımlanan pek çok şiiri de bu anlayış etrafında değerlendirilebilir. Şiirleri içerisinde özellikle Mesud-ı Harabatî imzasıyla yayımladığı “İstifa” (10 Teşrinisani 1883, nr. 1628) başlıklı şiiri Divan şiirinin stilize edilmiş aşk ilişkisine dönemin en dikkate değer eleştirilerinden birini ortaya koymaktadır. Şair, Muallim Naci imzalı “Görün!” (2 Temmuz 1884, Nr. 1816) başlıklı şiirinde de çalışmayı ve içinde yaşanan zamanı idrak etme fikrini işlemiştir. Naci'nin sadece bu iki şiirine bile bakıldığında fikrî zemin olarak “edebiyat-ı sahiha” anlayışına son derece uygun örnekler kaleme aldığı ilk bakışta fark edilecektir. Ancak başta Mesud-ı Harabatî olmak üzere çeşitli müstearla kaleme aldığı bazı şiirler -“meyhanede” (1 Mart 1883, nr.1416), “hazîn” (7 Haziran 1883, nr.1499), “eylerim” (29 Teşrinievvel 1883, nr.1618), “âlîdir” (20 Teşrinisani 1883, nr.1636) redifli şiirler- gazetede daha çok rağbet görmüş, çalışmaya konu olan eleştirilere maruz kalmıştır. Namık Kemal'in siyasi gerekçelerin de etkisi ile Ziya Paşa'ya yönelttiği tavrın benzerini Ahmet Mithat şiir anlayışındaki farklılık üzerinden gazetesine 1882-1885 yılları arasında büyük bir popülerlik kazandıran Muallim Naci'ye yöneltmiş ve şair, “edebiyat-ı sahiha” anlayışının dışına itilmiştir. Naci'nin “edebiyat-ı sahiha”nın karşısında eski anlayışın temsilcisi olarak gösterilmesinde *Tercüman-ı Hakikat*'te şairin yeni tarz şiirlerinden ve tercümelerinden ziyade -yukarıda bazılarını verdiğimiz- şiir örneklerinin rağbet görmesi etkili olmuştur. Ayrıca 1883 yılından itibaren, “edebiyat-ı sahiha”nın estetiğini kurmaya çalışan Recaizade Ekrem'le başlayan münakaşaları ve çevresindekilerce anlaşılabilmesi de bu duruma sebep olarak gösterilebilir.

Muallim Naci'nin gazete ile bağının kopmasından sonra eleştiri yazıları, Ahmet Mithat Efendi'nin sınırlarını belirlediği çerçevede ve anlayışta devam etmiş ancak meselenin önceki dönemde işlenme sıklığı düşünüldüğünde yazılarda azalma görülmüştür. Bununla birlikte şiirin fenle ilişkisi hakkında özellikle Beşir Fuat üzerinden gazeteye yansıyan meseleler, Türk edebiyatında gerçeklik anlayışının pozitivist felsefeye dayanan realist ve natüralist yönüne işaret etmesi bakımından dikkate değerdir. Bunun yanı sıra *Tercüman-ı Hakikat*'te Naci sonrası dönemde yine Ahmet Mithat'ın yönlendirmeleri ile “tabiat”a uygunluk, “mana” bakımından bütünlük, “fen” ve “hikmet” barındırma gibi niteliklere uygun şiir örnekleri de yayımlanmıştır. Ancak gazetede şiire yönelik bu yeni bakış, türün devamlılığını ne nitelik ne de nicelik bakımından mümkün kılmıştır. *Tercüman-ı Hakikat*, başlangıçta daha çok bir haber gazetesi

olarak ortaya çıkmasına rağmen sayfalarında yer verdiği edebi eserlerle dönem edebiyatının gelişmesine önemli katkılarda bulunmuştur. Özellikle yeni Türk şiirinin “edebiyat-ı sahiha” anlayışı doğrultusunda şekillenmesine öncülük etmiş, bu yaklaşımın geniş kitlelere ulaşmasında ve benimsenmesinde etkili olmuştur.

Kaynakça

- [Aydın.]. (8 Eylül 1885). “Redd-i Batıl”, *Tercüman-ı Hakikat*, nr. 2160.
- Abdülhalim Memduh. (1 Eylül 1885). “Bir Türk’ün Feryadı”, *Tercüman-ı Hakikat*, nr. 2154.
- Abdülhalim Memduh. (18 Kânunuevvel 1885). “Yıldırım”, *Tercüman-ı Hakikat*, nr. 2247.
- Abdülkerim Sabit. (27 Ağustos 1885). “Tahmis-i Gazel-i Muallim”, *Tercüman-ı Hakikat*, nr. 2150.
- Ahmet Mithat Efendi-Muallim Naci. (2011). *Muhâberât ve Muhâverât*, haz. Özalp, Ö. H., İstanbul: Özgün Yayınları.
- Ahmet Mithat Efendi. (2016). *Edebiyat Yazıları 1*, haz. Durgun, H. H.; Gökçek, F., İstanbul: Dergâh Yayınları.
- Ahmet Mithat Efendi. (2018). *Edebiyat Yazıları 2*, haz. Durgun, H. H.; Gökçek, F., İstanbul: Dergâh Yayınları.
- Ahmet Mithat Efendi. (2015). *Sait Beyefendi Hazretlerine Cevap*, haz. Kerman, Z., İstanbul: Dergâh Yayınları.
- Ahmet Mithat. (1 Eylül 1885). “Ahmet Mithat’ın Dahi Bir Tazarruu”, *Tercüman-ı Hakikat*, nr. 2154.
- Ahmet Mithat. (2 Kânunuevvel 1884 [1885]). “Arabistan’da Sakin Birisinin Esilesine Ecvibe”, *Tercüman-ı Hakikat*, nr. 1966.
- Ahmet Mithat. (28 Teşrinievvel 1885). “Bir Çiçek Demeti Karşısında Edebiyat-ı Cedide ve Atıka”, *Tercüman-ı Hakikat*, nr. 2201.
- Ahmet Mithat. (25 Şubat 1890). “Bir Mebhas-i Edebî”, *Tercüman-ı Hakikat*, nr. 3516.
- Ahmet Mithat. (27 Ağustos 1885). “Bir Mülâhaza-i Gayr-ı Edibâne”, *Tercüman-ı Hakikat*, nr. 2150.
- Ahmet Mithat. (26 Teşrinievvel 1888). “Bize Ait Olan Fıkra Cevabımız”, *Tercüman-ı Hakikat*, nr. 3107.
- Ahmet Mithat. (26 Kânunusani 1891). “Cevap”, *Tercüman-ı Hakikat*, nr. 3757.
- Ahmet Mithat. (27 Eylül 1885). “Edebiyat-ı Kadîmeden Virgile’in ‘Tabayı-i Eşya’sı”, *Tercüman-ı Hakikat*, nr. 2174.
- Ahmet Mithat. (3 Kânunuevvel 1885). “Garaib-i Edep ve Garabet-i Üdeba”, *Tercüman-ı Hakikat*, nr. 2234.
- Ahmet Mithat. (30 Kânunuevvel 1889). “İran’da Teyakkuz-ı Sahih”, *Tercüman-ı Hakikat*, nr. 3467.
- Ahmet Mithat. (10 Kânunuevvel 1885). “Meram Anlaşılmıyor”, *Tercüman-ı Hakikat*, nr. 2240.
- Ahmet Mithat. (29 Eylül 1884). “Tahsin”, *Tercüman-ı Hakikat*, nr. 1889.
- Ahmet Mithat. (14 Kânunuevvel 1885). “Tarih-i Teceddüdat-ı Lisanîye ve Edebiye”, *Tercüman-ı Hakikat*, nr. 2243.
- Ahmet Mithat. (23 Kânunuevvel 1895). “Teceddüdat-ı Edebiye”, *Tercüman-ı Hakikat*, nr. 5261-57.
- Ahmet Mithat. (7 Nisan 1888). “Tefekkür”, *Tercüman-ı Hakikat*, nr. 2954.
- Ahmet Mithat. (31 Ağustos 1885). “*Tercüman-ı Hakikat*”, *Tercüman-ı Hakikat*, nr. 2153.
- Ahmet Mithat. (18 Kânunuevvel 1885). “*Tercüman-ı Hakikat*”, *Tercüman-ı Hakikat*, nr. 2247.
- Ahmet Mithat. (28 Ağustos 1886). “Yetmiş Bin Beyitli Bir Hicviye, Suret-i Muhavere”, *Tercüman-ı Hakikat*, nr. 2461.
- Ahmet Mithat. (1-2 Eylül 1886). “Fen ve Şiir ve Şiir-i Fennî”, *Tercüman-ı Hakikat*, nr. 2463-2464.
- Akün, Ö. F. (2006). “Namık Kemal”, *DİA*, C. 32, s. 361-378.
- Akün, Ö. F. (1961). “Şinasi’nin Bugüne Kadar Ele Geçmeyen Fatîn Tezkiresi Baskısı”, *Türk Dili ve Edebiyatı Dergisi*, C. XI, s. 67-98.
- Andelib. (9 Kânunusani 1884). “Nağme-i Münebbîhe”, *Tercüman-ı Hakikat*, nr. 1679.
- Berkî. (3 Kânunuevvel 1884). “Hazret-i Muallime”, *Tercüman-ı Hakikat*, nr. 1940.
- Beşir Fuat. (18-20 Teşrinisani 1886). “Tekrar Çevir Kazı Yanmasın!”, *Tercüman-ı Hakikat*, nr. 2528-2530.
- Beşir Fuat. (29 Kânunusani 1887). “Gazel”, *Tercüman-ı Hakikat*, nr. 2590.
- Beşir Fuat. (1 Şubat 1887). “Yine Şiir ve Hakikat Meselesi”, *Tercüman-ı Hakikat*, nr. 2592.
- Bir Genç. (17 Mart 1883). “Muaheze”, *Tercüman-ı Hakikat*, nr. 1430.
- Bir Orta Yaşlı. (19 Mart 1883). “Efendimiz Hazretleri!”, *Tercüman-ı Hakikat*, nr. 1431.
- Durgun, H. Harika. (Ekim 2010). “Mustafa Reşit’in Bir Çiçek Demeti Adlı Eseri Etrafında Bir Tartışma”, *Yeni Türk Edebiyatı Dergisi*, sayı: 2, s. 165-175.
- Enginün, İ.; Kerman, Z. (2011). *Yeni Türk Edebiyatı Metinleri-3 Nesir-1 (1860-1923)*, İstanbul: Dergâh Yayınları.

- Enginün, İ.; Kerman, Z. (2011). *Yeni Türk Edebiyatı Metinleri-4 Eser Tanıtma ve Önsözler (1860-1923)*, İstanbul: Dergâh Yayınları.
- Fecrî. (7 Haziran 1883). “Başlıksız”, *Tercüman-ı Hakikat*, nr. 1499.
- Harputlu Hayri. (29 Eylül 1884). “Başlıksız”, *Tercüman-ı Hakikat*, nr. 1889.
- Hüseyin Rahmi. (8 Mart 1890). “Fransızların Lisanımız Hakkında Bir İnsafsızlığı”, *Tercüman-ı Hakikat*, nr. 3526.
- Hüseyin Rahmi. (27 Teşrinievvel 1888). “Sarhoş Karıncalar”, *Tercüman-ı Hakikat*, nr. 3108.
- İmzasız [Ahmet Mithat]. (10 Eylül 1885). “Mukabelemiz”, *Tercüman-ı Hakikat*, nr. 2162.
- İmzasız [Muallim Naci]. (23 Mart 1883). “Başlıksız”, *Tercüman-ı Hakikat*, nr. 1435.
- İmzasız. (18 Teşrinisani 1886). “Mebahis-i Edebiye”, *Mizan*, No: 5.
- İmzasız. (24 Eylül 1885). “Başlıksız”, *Tercüman-ı Hakikat*, nr. 2171.
- İmzasız. (27 Mart 1883). “Bir Zat Tarafından Varit Olan Varakada Şöyle Beyan-ı Mülahaza Olunuyor”, *Tercüman-ı Hakikat*, nr. 1438.
- İmzasız. (3 Teşrinievvel 1883). “Gazel”, *Tercüman-ı Hakikat*, nr. 1599.
- İmzasız. (2 Eylül 1885). “Hakikat-i Şiir, Şâiriyet-i Osmaniye”, *Tercüman-ı Hakikat*, nr. 2155.
- İmzasız. (16 Eylül 1885). “Kuşadası’ndan 27 Ağustos”, *Tercüman-ı Hakikat*, nr. 2167.
- İmzasız. (1 Teşrinievvel 1885). “Mey ve Meynuş”, *Tercüman-ı Hakikat*, nr. 2178.
- İmzasız. (27 Haziran 1878). “Mukaddime”, *Tercüman-ı Hakikat*, nr. 1.
- İmzasız. (14 Teşrinievvel 1885). “Sagarperestliğe Devam”, *Tercüman-ı Hakikat*, nr. 2190.
- İsmail Safa. (20 Haziran 1888). “Gazel”, *Tercüman-ı Hakikat*, nr. 3000.
- Kâzım Paşa. (10 Eylül 1885). “Arılar”, *Tercüman-ı Hakikat*, nr. 2162.
- Kâzım Paşa. (10 Eylül 1885). “Gazel-i Nazire-i Muallim”, *Tercüman-ı Hakikat*, nr. 2162.
- M. Vahit. (1 Mart 1883). “Başlıksız”, *Tercüman-ı Hakikat*, nr. 1416.
- Mesud-ı Harabatî. (29 Teşrinievvel 1883). “Gazel”, *Tercüman-ı Hakikat*, nr. 1618.
- Mesud-ı Harabatî. (10 Teşrinisani 1883). “İstifa”, *Tercüman-ı Hakikat*, nr. 1628.
- Mesud-ı Harabatî. (20 Teşrinisani 1883). “Gazel”, *Tercüman-ı Hakikat*, nr. 1636.
- Muallim Naci. (9 Mart 1885). “Arap’ta Edeb”, *Tercüman-ı Hakikat*, nr. 2008.
- Muallim Naci. (4 Teşrinisani 1883). “Bir Cevap”, *Tercüman-ı Hakikat*, nr. 1623.
- Muallim Naci. (2 Temmuz 1884). “Görün!”, *Tercüman-ı Hakikat*, nr. 1816.
- Muallim Naci. (24 Eylül 1885). “İbret”, *Tarik*, nr. 538.
- Muallim Naci. (1886). *Mizan Gazetesi’yle Aleyhinde Neşrolunan Bazı Fıkârâta Karşı Muallim Naci Efendi Tarafından Yazılan Müdâfaa-namedir*, Mihran Matbaası.
- Muallim Naci. (1998). *Mektuplarım*, haz. Kaplan, R., Ankara: Kültür Bakanlığı Yayınları.
- Nas, H. (2012). *Tanzimat Dönemi Türk Edebiyatında Romantizm-Realizm Tartışmaları Üzerine Bir İnceleme*, Yayınlanmamış Doktora Tezi, Ege Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü: İzmir.
- Nas, H. (2018). “Beşir Fuat”, *Türk Edebiyatı İsimler Sözlüğü*, <https://teis.yesevi.edu.tr/madde-detay/besir-fuat>. Erişim tarihi: 14.03.2025.
- Nazır-ı Rûsumat-ı Girit Rahmi. (31 Ağustos 1885). “Lütf-ı Hayal”, *Tercüman-ı Hakikat*, nr. 2153.
- Nevruz Muharrirlerinden Hakkı. (1 Teşrinievvel 1885). “Manisa’dan Mektup”, *Tercüman-ı Hakikat*, nr. 2178.
- Okay, O. (2011). “Devlet-i Aliyye’nin Son Altmış Yılında Türk Şiiri”, *Edebiyat ve Edebî Eser Üzerine*, İstanbul: Dergâh Yayınları, s. 102-111.
- Recaizade M. Ekrem. (10 Temmuz 1885). “Mukaddime”, *Tercüman-ı Hakikat*, nr. 2112.
- Şinasi. (15 Haziran 1278). “Mukaddime”, *Tasvir-i Efkâr*, nr. 1.
- Şinasi. (9 Teşrinievvel 1277). “Mukaddime”, *Tercüman-ı Ahval*, nr. 1.
- Tanpınar, A.H. (2007). “Tenkit, Dil, Tercüme, Tiyatroya Dair”, *Edebiyat Üzerine Makaleler*, İstanbul: Dergâh Yayınları, s. 71-83.
- Tanpınar, A.H. (2018). *On Dokuzuncu Asır Türk Edebiyatı Tarihi*, İstanbul: Dergâh Yayınları.
- Tansel, F. A. (1967). *Namık Kemal’in Husûsî Mektupları I (İstanbul, Avrupa ve Magosa Mektupları)*, Ankara: Türk Tarih Kurumu Yayınları.
- Tuğcu, E. (2013). *Osmanlı’nın Son Döneminde Şiir Eleştirisi*, İstanbul: İletişim Yayınları.
- Tunç, T. (2020). *Tercüman-ı Hakikat Gazetesi ve Türk Edebiyatı (1878-1896)*, Yayınlanmamış Doktora Tezi, Ege Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü: İzmir.
- Uşaklıgil, H. Z. (2017). *Kırk Yıl*, haz. Uçman, A., İstanbul: Yapı Kredi Yayınları.